

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

*Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

Mater įsteigimo klausimą buvo ne bajorijos siekių išraiška, o politinių aplinkybių sąlygotas veiksmas. Tačiau be jokios abejonės krašto socialinis elitas puoselėjo lenkiškos, t. y. su dėstomąja lenkų kalba, aukštosios mokyklos atkūrimo idėją. Tokius siekius iliustruoja ir apie 1856–1857 m. Varšuvoje žinomo bankininko Leopoldo Kronenbergo ir grafo Povilo(?) Lubeńskio inicijuotas universiteto Vilniuje statusas, kuris, vieno ištikimo „rusų reikalui“ liudytojo žiniomis, numatė šiame universitete daug privilegijų „lenkams“. To paties liudytojo teigimu, statuto autoriai pamiršo, kad „statusas numatomas r u s i š k a m universitetui, r u s ū studentams, r u s i š k a m miestui“ (išskirta I. Arsenjevo. – D. S.)⁴⁵. Žinant, jog Lenkijos Karalystės ir buvusių LDK žemių socialinis elitas nuolat bendravo, galima spėti, kad šis projektas vienaip ar kitaip derintas ir su Lietuvos bajorijos vadovais. Tačiau, kiek žinoma, šis projektas valdžios instancijų nepasiekė.

Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą

Lietuvos socialinis ir intelektualinis elitas ne tik bandė sukurti palankias sąlygas kultūrinei ir šviečiamajai veiklai, bet ir ėmėsi konkrečių veiksmų „organinio darbo“ dvasia. Dar 1835 m. Eustachijui Tiškevičiui kilo idėja įsteigti mokslinę istorinio profilio draugiją, kurioje susiburtų Vilniuje be darbo likę uždaryto universiteto profesoriai ir studentai⁴⁶. 1855 m. caro valdžia davė leidimą steigti Vilniuje Archeologijos komisiją su Senienų muziejumi. Komisijos įkūrėjai ir pagrindiniai jos veiklos puoselėtojai Tiškevičius, Balińskis, Adomas Honorijus Kirkoras visur stengėsi akcentuoti, kad naujoji institucija tęsia universiteto tradicijas. Komisija įsikūrė buvusiuose Vilniaus universiteto rūmuose, muziejaus ekspozicijoje buvo daug universiteto relikvijų etc⁴⁷. Tačiau šis tradicijos tęstinumo sureikšminimas, įvairių muziejinių eksponatų kaupimas tebuvo tik priemonė svarbesniam tikslui siekti – atkurti universitetą, nors pirmoji pakopa turėjo būti mokslo draugija. Jau 1857 m. laiške Juzefui Ignacui Kraševskiui Kirkoras minėjo planą reorganizuoti komisiją ir įkurti tris sky-

⁴⁵И. А. Арсеньев, Из прошлого. Варшавский Архиепископ Фелинский. (Отрывок из памятной книжки), *Исторический вестник*, 1886, июль, с. 191–193; J. Šliūpas, Užrašai be pavadinimo, 1901m., *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. 441, l. 1; L. Vladimirovas, Mėginimai atkurti, op. cit., p. 133.

⁴⁶E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis...*, p. 36.

⁴⁷Ibid., p. 54–55.

rius: archeologijos, etnografijos ir gamtos mokslų. Prie jų turėjo būti organizuojami viešieji nuo 4 iki 6 mėnesių trukmės kursai⁴⁸. Vėliau reorganizacijos planas dar pasikeitė ir jau buvo planuojama kurti Vilniaus mokslo draugiją, kurioje būtų keturi skyriai: istorijos-archeologijos, archeografijos, gamtos mokslų ir statistikos-ekonomikos⁴⁹.

1857 m. pabaigoje valdžia leido Vilniaus bajorų instituto mokytojui, komisijos nariui Vaclovui Pszybilskiui muziejaus ornitologijos kabinete vesti pamokas instituto moksleiviams. Į pamokas pamažu pradėjo rinktis ir klausytojai iš miesto⁵⁰. Visi šie bandymai organizuoti viešas paskaitas, kurios turėjo būti tik pakopa į universitetą, gali būti susiję su kai kuriais to meto pasiūlymais reformuoti Rusijos universitetus į atviro tipo aukštąsias mokyklas, kitaip saktant, pakeisti universitetus viešomis paskaitomis, kurios būtų prieinamos visiems visuomenės sluoksniams⁵¹. Šias Archeologijos komisijos vadovų intencijas patvirtina ir 1860 m. sausio 11 d. metiniame posėdyje pasakyta Vilniaus vyskupo Adomo Pranciškaus Krasińskio kalba, kurioje jis pareiškė, kad „komisija, pradėjusi jau penktus savo egzistavimo metus, atstojanti šiame krašte aukštojo mokslo įstaigą“⁵². Nors Archeologijos komisija nebuvo reorganizuota į mokslo draugiją, tačiau nėra abejonės, kad ji atliko ne tik mokslo institucijos, bet ir dalį universiteto funkcijų.

⁴⁸ M. Stolzman, *Czasopisma Wileńskie...*, s. 40.

⁴⁹ Vilniaus mokslo draugijos statuto projektas, *RVIA*, f. 733, ap. 140, b. 8, l. 18.

⁵⁰ E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis...*, p. 52–53.

⁵¹ P. Г. Эймонтова, Университетский вопрос и русская общественность в 50–60-х годах XIX в., *История СССР*, 1971, № 6, с. 149.

⁵² E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis...*, s. 54.